

Farkas Péter

Makrogazdaság-elméletek a II. világháború óta

A hetvenes évekig: az állami szerepvállalás előtérbe kerülése a gazdaságelméletekben*

A világgazdasági fejlődés évtizedek óta tartó lassulása, illetve a fejlett tőkés országok 1990—93. évi válságperiódusa, az 1997-től súlyosabbá vált nemzetközi pénzügyi és növekedési nehézségek, a nemzetgazdaságok egyensúlyi gondjainak fokozódása, a globális, köztük szociális problémák kiéleződése — újra aktuálissá tette, felerősítette a kapitalizmussal kapcsolatos alapvető gazdaságelméleti vitákat. A kutatók — többek között újra felteszik a kérdést: az egyes térségek, országok, rendszerek fejlődése vagy sikertelensége a különböző időszakokban mely tényezőknek volt köszönhető? Ezt az aktuális témát vetette fel az a kutatási program, melynek keretében a jelen tanulmány készült.

A keynesizmus vonulata

Mielőtt a II. világháború utáni világgazdasági helyzetet és közgazdasági-gazdaságpolitikai elméleteket áttekintenénk, röviden foglalkozni kell John Maynard Keynes harmincas években kikristályosodott nézeteivel és azok kialakulásának körülményeivel. Egyrészt gondolatai korszakos hatásúak lettek. Másrészt azok a körülmények, amelyek között megszülettek, egyértelműen bizonyítják, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés tendenciái és a gazdasági szereplők érdekei hozzák felszínre az elméleteket. Ezzel nem kívánjuk megcáfolni, hogy az utóbbiak (esetenként jelentősen) visszahatnak a valóságra.

A közgazdaság-elmélet uralkodó paradigmái a jelentős korszakhatárokon, a teljesen új helyzetekben kérdőjeleződnek meg. Az 1929—33-as nagy gazdasági

* A tanulmány a „Nemzetgazdaságok fejlődésének, iparosításának sikeres és sikertelen útjai a modern kor különböző időszakában” c. 1203. sz. OTKA program keretében készült. Kutatásvezető: Ehrlich Éva. A tanulmány második része, mely a liberalizmus előretörésével és a gazdaságelmélet évtizedünkben mutatkozó zavarával foglalkozik, a Magyar Tudomány későbbi számában jelenik meg.

válság körülményei között a korábban domináns, liberális elveken nyugvó neoklasszikus közgazdasági iskola nézetei felülvizsgálatra szorultak. A súlyosan kereslethiányos helyzetben tarthatatlannak látszott az akkoriban uralkodó walras-i modell, mely szerint az áruk összkereslete és összkínálata mindig egyensúlyban van a piacon kialakuló egyensúlyi árak jóvoltából, illetve a Say-törvény, amely a pénzt az áruforgalom szempontjából lényegében semlegesnek tekintette.

Keynes már a húszas évek inflációja nyomán kétségbe vonta a hagyományos közgazdaságtan bizonyos egyensúlyi nézeteit, a nagy válság pedig ebben megerősítette. Az általános egyensúllyal, a *tőkés gazdaság automatizmusaival szemben az általános bizonytalanságot hirdette*: „Az ismeretek bizonytalansága folytán ... én nem merném megmondani, hogy mi a biztos és mi a csupán lehetséges... Nincs tudományos alapja, hogy bármiféle valószínűséget számítsunk.” (Keynes 1937: 213—214. o.). A piac szereplői tehát bizonytalan információk alapján döntenek. 1936-ban megjelent fő művében azt fejtegeti, hogy a beruházásokat, megtakarításokat, a fogyasztást s egyáltalán a gazdasági élet szereplőit a tömegpszichózis nagymértékben befolyásolja, s „abnormális időkben a piacot az optimista és a pesszimista hangulatok uralják el” (Keynes 1936: 153—154. o.).

Tehát a tőkés gazdaság sajátja a kiszámíthatatlanság, a hullámszerű mozgás, beleértve a válságokat is. Van azonban Keynes elméletében (a vizsgált témánk szempontjából kiemelkedően fontos) *orvoslási lehetőség* ezekre a bizonytalanságokra, bajokra. Fenn kell tartani a gazdasági szereplők optimizmusát, elsősorban a gazdaságot fellendítő *„hatékony kereslet”* bővítésével, amiben az államnak kiemelkedő szerepe és lehetősége van. Az általános elméletében azt írja: „életbevágóan fontos, hogy bizonyos mértékben központilag ellenőrizzenek olyan folyamatokat, amelyeket ma az egyéni kezdeményezés irányít...” (Keynes 1936, 168. o.). Meghirdeti a *„szabályozott kapitalizmus”* szükségességét. Nem nehéz felismerni, hogy ezekben a nézetekben egyrészt a nagy válság tapasztalata, másrészt a kilábalást a kormányzati szerepvállalással segítő roosevelti New Deal tükröződik, s kétségtelen — Keynes is utalt rá — hatással volt az akkori Szovjetunió válságmentes gazdasági fejlődése is.

Keynes szerint a konjunktúra fenntartása, a munkanélküliség csökkentése érdekében elsősorban a *költségvetési politikával* és kisebb mértékben a *monetáris politikával* ösztönözhető a gazdaság. A költségvetési kiadások elsődleges feladata a magántőkés beruházások kiegészítése, így az ún. multiplikátor hatás útján a gazdasági tevékenységek ösztönzése. Az adópolitikával szerinte az összkereslet (fogyasztási és beruházási) befolyásolható. A monetáris politika fő feladata pedig, hogy a pénzmennyiség növelése révén a kamatlábakat alacsony szinten tartsa, ezzel ösztönözze a beruházásokat (Mátyás 1984, 55—56. o.).

Végül egyáltalán nem mellékes, hogy a keynesi nézetrendszernek jelentős *szociális tartalma* van. „Társadalmunk legjelentősebb bajai közé tartozik a teljes foglalkoztatásra való képtelensége, a vagyonok és a jövedelmek önkényes és igazságtalan elosztása” — írja fő művében (Keynes 1936, 372. o.). Ráadásul az igazságosabb jövedelemelosztásnak közgazdasági értelmet adott, s ez nagy hatással volt a 2. világháború utáni neokeynesianus elméletekre és részben a gazdaságpolitikai gyakorlatra. Hangsúlyozta ugyanis, hogy a jövedelemelosztás államilag elősegített egyenlőbbé tétele fokozza az összkeresletet: „ha intézkedések történnének a jövedelmek olyan újraelosztására, amely megnövelné a fogyasztási hajlandóságot, ennek kifejezetten kedvező hatása lehetne a tőkeállomány növelésére” (uo. 396—397. o.).

Ezek a gondolatok tehát egy kríziskorszakban keletkeztek, amikor a fejlett országokban mindenütt, az USA mellett elsősorban a fasiszta koalíció országaiban, az állam gazdasági és gazdaságirányító szerepe jelentősen megnőtt. Ezt a tendenciát tovább fokozta a militarizáció és maga a II. világháború.

A szabályozott kapitalizmus elmélete

A világháború után a hadigazdaságról való átállás, a gazdaság konszolidálása, a szociális feszültségek kezelése széles körű állami szerepvállalást követelt meg. Sőt, a konszolidáció nemzetközi dimenziót nyert, az USA az állami Marshall-szeggéllyel lendítette meg az európai gazdaság szekerét. A háborút követő, elsősorban a közművekre és a bankszektorra kiterjedő államosításokban, a kormányzatok aktív piaci szerepvállalásában, az állami költségvetésekből finanszírozott szociális-jóléti rendszerek ugrásszerű fejlesztésében közrejátszott a baloldali erők, helyenként a kommunista pártok megerősödése, kormányba kerülése is.

Ilyen körülmények között Keynes tanításai nagy népszerűsége tettek szert, hiszen sok tekintetben az ő javaslatai valósultak meg. Tudvalevő, hogy Keynes a harmincas évek közepétől elégedetlen volt saját javaslatainak gyakorlati megvalósulásával. Az ötvenes évekre azonban Keynes szellemi tanítványai már úgy érezték: „Ma már irányított gazdaságunk van”. S ezt az amerikai neokeynesianusok vezéralakja, *A. H. Hansen* állította az USA gazdaságáról, pedig ott az állami szektor közvetlen szerepe lényegesen kisebb volt a nemzeti össztermék előállításában, mint Európában, ahol ez több országban 25% fölé emelkedett (*Hansen 1957, 22. o.*). A szabályozott kapitalizmus szószólói szerint a tőkés gazdaság jelentős átalakuláson ment keresztül, *a spontán piaci rendszerből átlépett az államilag tudatosan szabályozott, irányított rendszerbe.*

A szabályozott kapitalizmus hirdetői megfogalmazták a gazdaságpolitika legfőbb feladatait. Ezek: a gazdasági aktivitás és növekedés ösztönzése, a teljes foglalkoztatás, az árstabilitás, kiegyensúlyozott fizetési mérleg és igazságos jövedelemelosztás biztosítása. Az állami szerepvállalás eszközei pedig az adók, az állami kiadások, a költségvetési hiány, az állami eladósodás. Ebben az időben dolgozták ki az anticiklikus gazdaságpolitika, a gazdasági stabilizátorok, a keresletösztönzés (ún. kompenzációs finanszírozás), a deficitfinanszírozás elméletét és gyakorlatát. (A vonatkozó szakirodalmat bemutatja: *Bregel, 1972. 124–136. o.*)

Az ötvenes években a keynesi gazdaságpolitika céljai és eszközei a gyakorlatban egyedül az inflációt tekintve nem látszottak elég hatékonyak. Ezt a Phillips-görbével próbálták magyarázni. *A. W. Phillips* Angliára vonatkozó hosszú távú statisztikai elemzése (*Phillips 1958*) alapján *P. A. Samuelson* és *R. M. Solow* vonták le a következtetést (*Samuelson, Solow 1960*): az infláció és a munkanélküliség között negatív összefüggés, „alku”, vagy helyettesíthetőség (trade off) van.

Mindezen célok és módszerek közül Keynes koncepciójához képest elsősorban a gyors gazdasági növekedés sürgetése volt az új elem. Ezek előtérbe kerülését *Johan Robinson* asszony a két társadalmi rendszer versenyével hozta összefüggésbe (*Robinson 141. o.*). Az ún. *gazdasági növekedés elméletét* a keynesi nézetek statikusságának kritikájával és a keynesi gondolatok dinamizálásával elsősorban az angol *H. R. F. Harrod* (A gazdasági növekedés elméletéhez c. művében) és az amerikai *E. D. Domar* (*Domar 1957*) dolgozták ki. Elméletük gazdaságpolitikai lényege, hogy a gyors növekedés csak fokozott állami beavatkozással, a beruházások dinamikus egyensúlyi növekedésével biztosítható.

A növekedési ütemek lassulása azonban már a hatvanas évek közepén bizonyos *csalódottságot* okozott az ösztönzés hatékonyságát illetően. Hansen például Az amerikai gazdaság a háború után című művében szomorkásan írja, hogy 1956-ig „a felvirágzás magától ment”, később a növekedést „ösztönözni kellett, s e tekintetben jórészt sikertelenek voltunk”. Ugyancsak csalódtak a neokeynesiánusok a gazdasági fejlődés ciklikusságának elkerülhetőségét tekintve, bár a hullámzások amplitúdója lényegesen kisebb volt, mint az állami konjunktúraszabályozás bevezetése előtt. A munkanélküliség is tendenciálisan emelkedni kezdett, de még meglehetősen alacsony volt. Tipikus a korszak keynesiánusainak szemléletére, hogy a háború utáni időszakra mint „a jelentős stabilitás és növekedés” korszakára tekintettek, de felismerték, hogy „a felvirágzás állandóan magas szintje csökkent, a munkanélküliség színvonala nőtt, a fellendülési szakaszok rövidebbekké váltak” (Hansen 1966, 33., 38. és 71. o.).

A keynesizmus későbbi kudarainak fényében erőteljesen hangsúlyozni kell, hogy már e korai szakaszban a tények, a valóság hatására képviselőinek körében *felmerült, hogy a gazdaságpolitika különböző céljai között konfliktus lehet*. Hansen az akkor igaz még nem jelentős áremelkedések nyomán, idézett művében kifejtette, hogy az árstabilitás nem elsődleges cél, az erőfeszítéseket a termelésfejlesztésre és a foglalkoztatásra kell koncentrálni (uo. 50–51. o.). Egy évtized múltán, a hatvanas évek közepén, a munkanélküliség vagy infláció már mint alapvető dilemma fogalmazódott meg Keynes követőinek körében: „A törekvés, hogy expanzív pénzügyi és fiskális eszközökkel növeljék a foglalkoztatottságot... áremelkedéshez, illetve inflációhoz vezetett, mielőtt a munkanélküliség megszűnt volna. Az a törekvés, hogy az inflációt restriktív pénzügyi és fiskális módszerekkel gyógyítsák, a munkanélküliség növekedését eredményezte, még mielőtt az áremelkedés megállt volna” (Lerner 1964, 227–228. o.). Tehát már ekkor felvetődött, hogy az ún. Phillips-görbe sem állja meg a helyét a hatvanas évek konkrét valóságában.

A szabályozott kapitalizmus koncepciójának hirdetői nem voltak teljesen egységesek. A különböző irányzatok elsősorban koncepciójuk társadalmi következményei szerint különíthetők el. A *konzervatívok* (például D. Mc. Cord Wright 1964 és W. H. Hutt 1963) a tiszta keynesizmus ellenében azt hangsúlyozták, hogy a költségvetés és általában a pénzköltekezés csak a beruházásokon keresztül ösztönöz a növekedésre. Ezzel a bérnövekedést és a tőkejövedelem emelkedését szembeállították egymással. A többség, köztük Hansen, az *ortodox keynesisták* közé sorolható. Számukra a hatékony kereslet általában véve volt a vezérfonal. A *baloldali keynesiánusok* — egyik vezéralakjuk J. Robinson — a keresletnövelésben nagy szerepet szántak a munkavállalók jövedelem-emelkedésének, a nemzeti jövedelem javukra történő újraelosztását szorgalmazták.

A tervezett kapitalizmus

A neokeynesiánusok egy jelentős csoportja a szabályozott kapitalizmus koncepcióján túllépve egyenesen a tervezett kapitalizmus gondolatát vetette fel. A. H. Hansen például azt írta, hogy Nyugat-Európa és az USA „a 19. századi gazdasági liberalizmusból a nemzeti gazdasági tervezés korszakába lépett” (Hansen 1957, 10. o.). A tervezett kapitalizmus hívei a *szocialista országok kedvező*

tapasztalataira hivatkoztak (l. többek között: Klein 1966, 186. o., Robinson 153. o.)

Pierre Massé, aki sokáig francia tervezési főmegbízott volt, összefoglalóan jól fejezte ki a tervezés szükségességéről vallott nézeteket: „A piaci mechanizmus... nagyvonalakban, durván volt hatékony és érzéketlen volt az egyenlőtlen ségek, a nélkülözések iránt” (Massé 1965, 91. o.). *E. Lipson*, aki gazdaságtörténészként már a 19. századi Anglia gazdaságát is bizonyos mértékben tervezettnek tekinti, már 1944-ben, főleg az egyenlőtlen jövedelemeloszlást és a munkanélküliséget hozta fel a tervezés mellett érvelve (Lipson, 1944, 268. o.). A mai sztereotípiák fényében sokaknak talán hihetetlennek tűnik, de a hatvanas évekig a gazdasági tudatosság, az államilag elősegített, *tervezett iparosítás gondolata sem az ENSZ-től* (l. például UN. ECE., 1967), *sem a Világbanktól nem volt idegen*. Utóbbi részt vett több fejlődő ország fejlesztési-iparosítási közép- és hosszú távú terveinek kidolgozásában.

Ami a tervezés terminológiájának konkrét *tartalmát* illeti, meglehetősen szóródtak a vélemények, de többnyire az általános-elvont megfogalmazások domináltak. P. Massé idézett írásában azt fejtegette, hogy a tervezés a korlátozott mennyiségű eszközök optimális felhasználását szolgálja a kívánt célok elérése érdekében. Másutt arra utalt, hogy a terv az előrelátás eszköze. *François Perroux* professzor arról értekezett, hogy a tervezés a francia gazdaságba olyan erőket plántált, amelyek spontán módon nem jelentkeztek volna: „expanziós és technikailag progresszív szellemet”. Szerinte „az állam, mely... uralkodó egységet képez, saját tervét (a közérdek tervét) valósítja meg a mikroegységek és csoportok összeegyeztethetetlen tervei helyett” (Perroux 1963, 109. o. és Perroux 1961, 248–252. o.). Többben a tervezés hatókörének korlátozottságát emelték ki, csak ott tartották szükségesnek, ahol a piac hatásai elégtelenek, elsősorban a szociálpolitikában. A baloldal egyes képviselői éppen ellenkezőleg, úgy tartották, a tőkés állami tervezés fő célja a monopoltőke gyorsabb növekedésének elősegítése és nem a jótékonykodás. Az angol *A. Shonfield* is tényként állapította meg, hogy „a nagy korporációk... érdekelték a tervezésben, mint a beruházások bizonytalanságait és a felvevőpiacaik bővülését szabályozó eszközben” (Shonfield 1965, 139. o.).

A negyvenes évek végétől vita folyt arról is, hogy *az állami szektornak* milyen szerepe van a tőkés gazdaság regulálásában. A háború utáni államosítások után elsősorban az angolszász közgazdák kezdték hangoztatni, hogy „fontosabb a kontroll, mint a tulajdon”, s „az állam céljait társadalmi tulajdon nélkül el tudja érni a magánvállalatokkal kötött megállapodások alapján” (Denton, Forsyth, Maclennan 1969, 33. o., illetve Shonfield 1965, 86. o.).

Ami a *tervezés gyakorlatát* illeti, abban természetesen a valóságos politikai és tulajdoni viszonyok által behatárolt lehetőségek, kihívások összegződtek. Maguk a tervezők ezt jól érzékelték és így fogalmazták meg: „A francia terv szelleme és sajátossága éppen az, hogy középső utat keres a két szélsőség, az etatizmus és a korlátlan laissez-faire között a magánkezdeményezés dinamizmusának megőrzése érdekében, de azt olyan irányba terelve, amely megfelel a közjónak” (Le V-ème Plan 1966, 6. o.). Félreérthetetlen, hogy miért említik első helyen a magángazdaság működési feltételeit. A francia terv idézett mondata jobban kifejezte a realitásokat, mint egyes szobatudósok elméleti feltevése a kapitalista gazdaság szabályozhatóságáról, általános tervezhetőségéről.

A gyakorlati tapasztalatok alapján a szabályozott kapitalizmus hívei közül több elméleti szakember is felhívta a figyelmet a *tervezhetőség korlátaira*. *M. D. Reagan* miközben maga is állást foglal „az inkább a tudatosan tervezett, mint az erőtlen piaci mechanizmusok által szabályozott rendszer” mellett, kifejti: „konfliktus van a vállalati és az állami tervezés között”... „a hatékony tervezéshez nincsen meg a bázis” (Reagan 1963, 11., 18., 230. o.). *J. Tinbergen* is azt konstataálta, hogy „azon országokban, amelyekben a magánszektor jelentős, a szektorális tervek inkább előrejelzések, mint tervek.” „Bár a terv jelentősen hatott és hat a tényleges gazdasági és társadalmi fejlődésre, ez nem jelenti azt, hogy a valóságos fejlődés a terveknek felel meg.” (Tinbergen 1964, 15. és 61. o.). *G. Polanyi* a gazdasági tervezés angliai tapasztalatait elemezve úgy találta, hogy a valóságos folyamatok nem felelnek meg a tervek célkitűzéseinek (Polanyi 1967, 61. o.). A francia tapasztalatokat elemző *S. S. Kohen* azt emelte ki, hogy a kormány által folytatott „rövid távú gazdaságpolitikai lépések nem voltak egyeztetve a tervekkel” (Kohen 1969, 164. o.). *P. Mordacq* alighanem fején találta a szöveget a fejlett tőkés országok közül leginkább a tervezés útján járó országról szólva: „Kétségtelen, hogy a francia gazdaság működési mechanizmusai alapján lényegében nem különbözik bármely más piacgazdaságtól. A francia terv nem kívánja megszüntetni a piacot, csak kiegészíteni annak mechanizmusait” (Mordacq 1966, 474. o.).

A vegyesgazdaság koncepciójától a jóléti államig

A tervezett kapitalizmus híveinek többsége, különösen a hatvanas évek második felétől már tisztában volt a kapitalista állami szerepvállalás, tervezés korlátaival. Ennek ellenére a hatvanas évekig élt egy olyan irányzat, amely a vegyes gazdaság szükségességét, helyenként a létét propagálta. E koncepció nézetei is a valóság folyamataiból adódtak, de sok tekintetben jobban eltávolodtak azoktól. Ezért ez az irányzat nem vált olyan erőssé.

A magángazdasági és közösségi elemeket ötvöző társadalom szükségességének gondolata már a két világháború között felvetődött, többek között *S. Chase* műveiben, s a háború után iskolateremtőnek bizonyult. 1946-ban megjelent művében főleg a hadigazdaságot hozza fel pozitív példaként, ugyanis akkor „a szövetségi kormány irányította, szabályozta, ösztönözte és finanszírozta a magánvállalatokat a maximális termelés nemzeti célja érdekében” (Chase 1946, 51. o.). Chase számára a vegyesgazdaság tehát még egy az állam által széleskörűen regulált gazdaságot jelentett. Ezen a nyomvonalon haladva *J. M. Clark* lényegesen tovább jutott. „A vállalkozás teljes szabadsága — szerinte — konfliktusba kerül a többi szereplő különböző jogaival és szabadságával.” Ezért is „az állam gazdasági funkcióinak forradalmára” van szükség. Ez egy evolúciós folyamat, melynek keretében az állam „egyre több funkciót vállal magára”, de „anélkül, hogy ledöntené a magánintézményeket, utóbbiaknak azonban a maguk részéről alkalmazkodási készséget kellene mutatniuk. Röviden szólva ez egy 'vegyes rendszer', melyben az arányok folyamatosan változnak — a magánvállalkozás a kollektívizmus javára teret kell, hogy biztosítson — mindaddig, amíg az állami szektor megrázkódtatások nélkül tudja átvállalni az alapvető gazdasági funkciókat.” (Clark 1949, 55. és 64. o.).

A. H. Hansen, aki ugyanekkor még „kettős gazdaságról” beszélt, egy évtizeddel később óvatosabban fogalmazott. Szerinte Európában és az USA-ban vegyesgazdaság jött létre, de „a magánvállalkozás erősebb, életképeesebb és dinamikusabb, mint a két világháború között volt. Ez nem volt átmenet a magántulajdonról az állami tulajdonra. Ez az individualista gazdaságról a vegyes állami-magán gazdaságra való átmenet volt — a szociális jólét érdekében” (Hansen 1957, 10. o.). Samuelson úgy fogalmazott, hogy akkor vegyes a gazdaság, ha „az állami és a magánintézmények egyaránt gazdasági kontrollt gyakorolnak” (Samuelson 1967, 39. o.).

Ezzel szemben mások éppen a tulajdoni többszektorúságot emelték ki: a magán, az állami és a nonprofit tulajdoni formák egymásmellettségét (Ginzberg, Hiestand, Reubens 1965, 2. o.). Végül is ennek volt némi alapja, hiszen abban az időben az ipari termelésben Európában az állami szektor súlya az egyes országokban 15–30%-os volt, s az USA-ban is (ahol az ipari termelésben az állam szerepe eltörpült) a nemzeti vagyon negyede volt az államé.

Sajátos értelmezést adott R. A. Solo a vegyesgazdaságnak. A társadalmi cselekvés szerinte megszervezhető 1. az egyedek által a versenyben, a piacokon, 2. a kormányzati hatalom által a tervezésen keresztül, 3. autonóm csoportosulások — nagyvállalatok és szakszervezetek — tárgyalásos-piaci viszonyai által. A valóságban azonban mindhárom valamiféle elegye valósul meg, közöttük még ha nem is tökéletes egyensúly, kölcsönös ellenőrzés jön létre (Solo 1967). Solo nézetei nagymértékben járultak hozzá annak a szemléletnek a terjedéséhez, amely szerint a munkaadók és a munkavállalók (szervezetei) mellett az állam a gazdasági-társadalmi alkuk harmadik szereplője, s közbelép, ha az előbbi kettő megsérti az osztálytársadalom érdekeit. A valóságban azonban az állam (a hetvenes évektől már nyíltabban) elsősorban a vállalkozók érdekeit képviseli.

A vegyes gazdaság eszméjét már csak kis lépés választotta el a jóléti állam gondolatától. Hansen szerint a jóléti állam a vegyesgazdaság szerves része: „Mi már régen vegyes állami-magán gazdaságot fejlesztünk. Ez a társadalom a jóléti államért és a teljes foglalkoztatottságért van” (Hansen 1957, 175. o.).

A jóléti állam gondolata alapjában véve a keynesi hatékony kereslet, a szociális helyzetet is javító fogyasztói keresletösztönzés szükségességének szemléletébe illeszkedik. Itt is hozzá kell tenni, hogy a második világháború után a szociális rendszerek fejlesztését a baloldali politikai erők megerősödése és a két világháború közötti verseny is ösztönözte.

A jóléti állammról sincs általánosan elfogadott definíció a szakirodalomban. Abban általánosságban természetesen egybehangzanak a vélemények, hogy a társadalom jóléti és szociális rendszeréről van szó, amelynek működtetésében az államnak fontos szerep jut. Következzen három közismert képviselőjének megfogalmazása a jóléti állam lényegéről és eszközrendszeréről! A jóléti állam célja — írja K. Boulding —, hogy „mindenki számára elősegítse az osztálytársadalmi jólétet..., megvédje az egyént az élet váratlan és nehéz helyzeteiben”. Ennek eszközei „a társadalombiztosítás, a jövedelempótló támogatások, a rendőri védelem stb.” (Boulding 1958, 11. és 151. o.). Samuelson szerint a jóléti állam lényege az állami költségvetés jóléti kiadása, „amely a vásárlóerőt áthelyezi a rászorulókhhoz...” (Samuelson 1967, 145. o.). „A jóléti állam — állítja S. G. Sturmeý — olyan állam, amely felismeri a kollektív felelősséget a gyengébbek iránt... A jóléti állam keretében a szociális szolgáltatások célja egyrészt,

hogy a rászoruló helyzetét enyhítő akciókkal javítsák, másodszor, hogy egyre inkább megtalálják az okokat és a gyógymódokat azért, hogy a már egyszer megmentettek saját lábukra állhassanak, harmadszor, hogy elejét vegyék a további nélkülözéseknek" (Sturmeijer 1959, 142. o.).

Mindazonáltal a jóléti állam koncepcióját és főleg *gyakorlatát jelentős szak-tudósok kritizálták*. Így például G. Myrdal 1960-ban még viszonylag lelkesen szólt a jóléti államról, hangsúlyozva, hogy Nyugaton az általánossá vált. Már akkor hozzátette azonban, hogy „az egyes országokban a jóléti állam különböző mértékben egyelőre jórészt inkább óhaj és látszat, mintsem valóság” (Myrdal 1960, 40. és 45. o.). 1964-ben már arra tette a hangsúlyt, hogy még hazájában, Svédországban is — melyet egyébként a jóléti állam mintaképének tart — „a kevésbé privilegizált rétegek kielégítetlen szükségletei még mindig megmaradtak”. Annak kapcsán pedig, hogy az Egyesült Államok lakosságának ötöde hivatalosan és ténylegesen is szegénységben, többségük pedig mély nyomorban él, indulatos megállapításokat tesz. Többek között azt írja, hogy a gazdagságról elhíresült Amerikában „a társadalom jelentős kisebbsége számára a gazdagság csak mítosz”, s „a jóléti társadalom ugyanilyen mítosz” (Myrdal 1964, 60. o.). J. K. Galbraith lényegében elvetette a jóléti állam koncepcióját, amikor ugyan-csak elsősorban az amerikai állapotok kapcsán így fakadt ki: „skandalum” a szegénység, s az ellene folyó harc „sajnos inkább rituálé, mint valóság”. Szerinte a kormányzati jövedelmek túl alacsonyok a magángazdaságihoz képest. Ezért nincs elegendő forrás a „szociális egyensúlyhoz”, másrészt — és ez összevág Keynes keresletre vonatkozó tanításaival — „lerontja a gazdasági eredményeket” (Galbraith 1969, 227 és 229. o.).

* * *

A keynesi nézetek és keynesi típusú gazdaságpolitikák a 2. világháborút követően meglehetősen széles körben váltak népszerűvé és huszonöt éven keresztül lényegében véve sikeresek voltak. A legtöbb fejlett országban az állam szerepe megnőtt a társadalmi termelésben, az infrastruktúra fejlesztésében, a technikai fejlődés finanszírozásában, az üzleti szféra ösztönzésében. Az államok a korábbiaknál jelentősebb szerepet vállaltak az oktatás, az egészségügyi ellátás színvonalának emelésében, a kulturális tevékenységek finanszírozásában. Az általános és kötelező társadalombiztosítás rendszerének létrehozásával, a szociális ellátó rendszerek fejlesztésével a társadalom újabb csoportjait emelte fel, még akkor is, ha az egyes országokban különböző mértékben, de mindenhol meg is maradt az igazán szegény elesettek rétege. Mindezt a fokozódó állami adó- és egyéb bevételek, a nemzeti össztermék korábbinál nagyobb hányadának költségvetési elosztása, több országban a bankok, az infrastruktúra és főleg az alapiparágak egy részének államosítása kísérte.

A fejlődésgazdaságtani művek azonban arra is felhívták a figyelmet, hogy a történelmileg páratlanul gyors termelékenységi-gazdasági növekedés, a gazdasági fejlődés ciklikusságának csökkenése stb. nem csupán az alkalmazott gazdasági-társadalmi modellel (modellekkel) volt összefüggésben, és részben a társadalmi-gazdasági viszonyok és jövedelemáramlások erősödő nemzetköziesedése tette lehetővé.

Tehát a keynesi gazdaságpolitikák kidolgozását és *sikerességét több tényező segítette*. Többek között: a) a háború utáni újjáépítés, b) a Szovjetunióval való verseny a szociális biztonság terén is, c) az 1929–32-es válság megismétlő-

désétől való félelem, d) a Nyugat-Európában erős baloldal, e) a politikailag függetlenné vált volt gyarmatok gazdasági integrálása, a nemzetközi jövedelem-újraelosztás.

Liberális nézetek

A keynesizmus előtérbe kerülésével a klasszikus, liberális közgazdasági gondolat nem veszett el. Maga Keynes és a neokkeynesiánusok sem vetették el, tagadták meg a piaci erők reguláló szerepét, csupán azok elégtelenségeit és bizonyos „igazságtalanságait” vélték kijavítani. A liberális gondolat megmaradt bizonyos szűkebb tudományos műhelyek vezérfonalaként (chicagói, bécsi és berlini iskola) és utat tört magának a gazdaságpolitikusok között is, elsősorban Németországban.

A liberális elméletek és a nyugatnémet gazdaság

A fasiszta korszak Németországban vállalkozói és más polgári körökben végletesen diszkreditálta az államilag szigorúan szabályozott gazdaságot. A történelmi helyzetből fakadó kiábrándulás és zavarodottság a gazdasági és politikai elitet a „gazdasági szabadság” zászlaja alá terelte. Ilyen helyzetben a (neo)liberális gazdaságelmélet műhelyei Németországban virágzásnak indultak.

A háború utáni gazdasági liberalizmus iskolaalapítója *W. Eucken* volt. Meghirdeti: „a modern konkurencia szabad és valóban funkcionáló árrendszerének helyreállítását” (Eucken 1949, 33. o.). Szerinte a magántulajdonon és a szabad versenyen alapuló piacgazdaság „olyan rendszer, amely megfelel az emberek természetének és a körülményeknek” (Eucken 1952, 272. o.). Nézeteinek egyik vezérfonala, hogy elméletileg kétféle, központi irányított és ún. cseregazdaság (piacgazdaság) létezik. A valóságban ezek az elméleti alapmodellek minden országban elegyednek egymással. Németországban most olyan korszak jött el, amelyben újra a cseregazdaság dominál (Eucken 1959). Miközben azt hirdeti, hogy csak „a verseny teheti kitartóvá a vállalkozókat” s „a konkurencia rendjére” van szükség, *kiskaput nyit az állami beavatkozás felé* is. Mindenekelőtt az állam versenyzőtönző szerepét emeli ki, de megemlíti a struktúrapolitikát és azt sem tagadja, hogy az állam korrigálhatja a jövedelemelosztást (Eucken 1952, 275. o.).

A liberális eszme másik jelentős teoretikusának, *W. Röpkének* gondolatai nagyon hasonlóak voltak Euckenéhez, de az állam szerepét talán még „szűkebbre szabta”. Ő is abból indult ki, hogy a gazdálkodáshoz szükséges „rendet” a szabad piacgazdaság és nem az állami beavatkozás — „kollektívizmus” vagy „szocializmus” — biztosíthatja. A szabadpiaci rend és egyensúly pillérei: a szabad áralakulás, a konkurencia és a magántulajdon. Az egyén egoizmusára, egyéni érdekére alapozott piacon végül a fogyasztó érdeke érvényesül. Sőt, meggyőződése, hogy *„meglepő módon, a piacgazdaság biztosítja a gazdaságon kívüli értékek érvényesülését*, mivel egyidejűleg a szabadság gazdasági megjelenési formája, ...s ugyanakkor az általunk ismertek közül a leghatékonyabb” (Röpke 1964, 184. o.). Tehát — szerinte, a liberális eszmerendszernek megfelelően — a szociális jólét is a külső hatásoktól mentes szabadpiac lététől függ. Az állam funkcióját a közlekedési szabályokhoz hasonlítja, amelyek egyáltalán

nem határozzák meg, hogy ki hová menjen. Ezzel összefüggésben elhatárolja magát a keynesi típusú állami szereptől is (Röpke 1948, 1964).

A neoliberalizmus egyes képviselői a gazdasági valóság, a német államnak a valóságban erősödő gazdasági szerepe nyomán a hatvanas évektől újra „bekopogtattak” az iskolaalapító Eucken fentebb említett kiskapuján. A Müller-Armack egyike azoknak, akik elsőként hirdették meg a *szociális piacgazdaságot*. Ez nem jelentett elszakadást a liberális eszméktől. Maga is hangoztatja: „A szociális piacgazdaság alapeszméje abban áll, hogy a piac szabadságának gondolata összefonódik a szociális kiegyenlítődés eszméjével. A versenygazdaság bázisán a magánkezdeményezést összekötjük a szociális haladással, amit éppen a piacgazdálkodás eredményei biztosíthatnak” (Müller-Armack 1966, 243. és 245. o.). Ebben a keretben azonban elismeri, hogy a piaci folyamatoknak lehetnek kedvezőtlen következményei: a monopóliumok kialakulása és az indokolatlan jövedelemgyenlőtlenségek. Ebből következik a szükséges állami szerepvállalás két funkciója: egyrészt „a konkurencia intézményes garantálása”, másrészt „azok megadóztatása, akiknek jövedelmét magasnak tartják, és kedvezmények nyújtása azoknak, akiknek a vagyonát növelni akarják” (uo. 309. o.). A szociális piacgazdaság eszméjének talán legfontosabb megfogalmazója és fő propagátora Ludwig Erhardt gazdasági miniszter, majd kancellár volt.

H. Meinhold jelentős mértékben továbblépett az állam gazdasági szerepének megítélését illetően. Környezetétől nem elszakadva, a liberális piacgazdálkodásra hivatkozva, de jelentős mértékben *közeledett a keynesi felfogáshoz*, amely a német állam gyakorlatától valójában nem is volt messze. Szerinte a szociális piacgazdaság négy területen tér el a klasszikus piacgazdaságtól: 1. a hatékony versenyt az állam aktív versenypolitikája segíti, 2. a piaci jövedelemelosztást a jövedelmek újraelosztása korrigálja, 3. az állam aktív konjunktúrpolitikát folytat a teljes foglalkoztatottság, az árstabilitás és a fizetési mérleg egyensúlyának biztosítása érdekében, 4. a jövedelemelosztáson túl elősegítik, hogy a lakosság minél szélesebb tömegei vagyonhoz jussanak (Meinhold 1965, 62. o.).

Ez utóbbi megállapításból és Müller-Armack fentebb idézett szóhasználatból is látható, hogy a neoliberaisok számára nem a szociális szempont volt az állami újraelosztás elsődleges indoka, vagy ha igen, akkor a szociális gondokat elsősorban vagyonjuttatással gondolták orvosolni. Ez, azaz a „tulajdont mindenkinek”, „a dolgozók széles tömegeinek bevonása a tulajdonba” volt a szociális piacgazdaság elméletével összefonódott *népi kapitalizmus* gondolatának alapja. Egyik kidolgozója és terjesztője pedig Ludwig Erhard volt (Erhard 1962).

A hatvanas évek első felében az NSZK-ban a gazdasági növekedés üteme lelassult, nőtt a munkanélküliség, jelentős társadalmi elégedetlenséget kifejező sztrájkok voltak. Ebben a helyzetben megerősödött az a gondolat, hogy az államnak mégis (a korábbinál is nagyobb) szerepet kell vállalnia a technikai fejlődés, az ipari és általában a gazdasági növekedés fenntartása, a szociális feszültségek enyhítése stb. érdekében. Ebben a szellemben maga Erhard hirdette meg a Kereszténydemokrata Párt 1965. évi kongresszusán a *szervezett kapitalizmus* koncepcióját. Tulajdonképpen úgy állította be — a valóságtól elszakadva, éppen a sztrájkhullámokat követően —, mintha ez már megvalósult volna, s kijelentette, hogy a „jólét mindenkinek” elvének érvényesülése nyomán a nyugatnémet társadalomban többé nincsenek osztályok, a különböző társadalmi csoportok kooperációja a jellemző. (E megállapítás ellen több szakszer-

vezet tiltakozott.) Maga Erhard a beszédében éppen csak utalt az állam szerepével kapcsolatos felfogás módosulására, mégpedig azzal, hogy az állam a közjó védelmezője (Erhard 1965.)

A szervezett kapitalizmus koncepciója gazdasági-gazdaságpolitikai tartalmának újdonsága igazából csak a részleteket kidolgozó teoretikusok műveiben (majd a kormányzat tényleges gazdaságpolitikájában) vált világossá. A leginkább lényegretörően három professzor 12 pontban foglalta össze a tartalmát. Miután ők is a társadalmi csoportok „kölcsonös függőségében” és az állam által is elősegített „érdeklarmonizációjukban” látják a szervezett társadalom lényegét, az állam szerepét illetően Németországban újszerű megállapításokat tesznek — mind a gazdaságpolitikai, mind pedig szociálpolitikai szerepét illetően. Utóbbira akkora összeget szánnak, „amennyi megteremti a gazdasági hatékonyság és a szociálpolitika követelményei közötti egyensúlyt.” A jövedelemelosztást tekintve „a mindenki harca mindenki ellen” megelőzése érdekében „kompromisszumot... igazságosságot és a társadalmi lehetőségek figyelembevételét” hirdetik. Erhard kincstári optimizmusával szemben e gondolatban a gazdasági helyzet és a társadalmi megmozdulások miatti nyugtalanság tükröződött (Rieck, Schütze, Wilhelmi 1965, 158—161. o.).

A német kormány szinte alapvető fordulatot hozó új gazdaságpolitikája az elméleteknél sokkal világosabban és egyértelműbben megmutatta a szervezett kapitalizmus tartalmának lényegét, pontosabban annak a körülmények által kikényszerített módosulását. Ugyanis az 1966. évi súlyos recessziót követően 1967-ben törvényt hoztak a gazdaság stabilizálásáról, a növekedés aktív konjunktúra- és strukturapolitikával való ösztönzéséről, a makrogazdasági programozás, a közléptávú tervezés bevezetéséről, a szociálpolitika eszközrendszerének megerősítéséről.

Ezek az intézkedések már nyilvánvalóan egy keynesi alapú gazdaságpolitika eszközrendszeréhez tartoztak. A német gazdaságpolitikusok és elméleti szakemberek retorikájában — megítélésem szerint — a kormányzat gazdasági szerepének, súlyának értékelése folyamatosan elmaradt a valóságostól a háborút követő két évtized folyamán. Ez a liberalizmus fentebb tárgyalt, a történelmi helyzetből adódó, a hatalom által propagált népszerűségében leli a magyarázatát. Ugyanez a hatás a már nyilvánvaló gazdaságpolitikai fordulat után is érvényesült. Nem a keynesi gazdaságpolitikára való (nyílt) áttérésről beszéltek. Schiller szövetségi gazdasági miniszter például azt hangoztatta, hogy *Eucken és Keynes nézeteit ötvözi*. Ami pedig az elméleti közgazdászokat illeti, a szociális piacgazdaság, vagy a szervezett társadalom kifejezés helyett, a hatvanas évek vége felé, egyre gyakrabban a *globálisan szabályozott piacgazdaság* terminológiáját kezdték alkalmazni (lásd: Bregel' 1972, 236. o.).

Egyéb neoklasszikus nézetek

A második világháború utáni neoliberalizmus szellemi atyja, az osztrák liberális iskola hagyományait őrző F. A. Hayek, már 1944-ben olyan gondolatokat fogalmazott meg a piaci verseny és az állami gazdaságpolitika, tervezés viszonyáról, amelyeket a gyakorlat igazából csak néhány év múlva vetett fel. Ráadásul nézetei sokkal később, a keynesizmus gyakorlati bukása nyomán, a hetvenes években tűntek igazolódni. Még tartott a háború, amikor már ezt

írta: „Leleplező tény, hogy kevés tervező elégszik meg azzal az állítással, hogy a központi tervezés kívánatos. Legtöbbjük azt állítja, hogy többé nem választ-hatunk, hanem az ellenőrzésünkön kívül álló körülmények kényszere miatt a versenyt tervezéssel kell helyettesítenünk” — tehát a tervezés nem a piac regulálója, hanem helyettesítője lesz. „Szándékosan terjesztik azt a mítoszt — teszi hozzá —, hogy ezt az irányzatot nem szabad akaratunkból vállaljuk, hanem azért, mert a versenyt spontán módon kiküszöbölik olyan technológiai átalakulások, amelyeket se meg nem változtathatunk, se elkerülésüket nem kívánhatjuk.” (Csak zárójelben: ez az érvelés a szakirodalomban valójában csak a hatvanas évek közepén, elsősorban *J. Ellul* fellépésével terjedt el.) Hayek úgy érvel, hogy mindez „...minden alapot nélkülöz. A monopólium és a tervezés nem a mi ellenőrzésünkön kívül álló 'objektív tényezők' következménye, hanem fél évszázad óta táplált és propagált álláspontok terméke, amelyek ily módon egész politikánkban uralkodóvá váltak” (Hayek 1944, 43. o.). Később azonban maga is belátta, hogy az akkoriban hatalomra került szociáldemokrata kormányok sem gazdaságilag, sem politikailag nem hoztak létre „totalitárius államot” (Hayek 1967, 224. o.).

Az elmúlt évtizedekben a neoklasszikus-neoliberális gondolatok legfontosabb bázisa a chicagói egyetem volt, ahol maga Hayek tanszéket, s tőle *Milton Friedman* szellemi municiót kapott. Friedman már az ötvenes évektől a keynesi elmélet és a valóságos gazdasági folyamatok összeegyeztethetlenségét igyekezett kimutatni. Az amerikai statisztikák elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy — a keynesi koncepciótól eltérően — *a fogyasztás alakulása csak kis mértékben függ a folyó jövedelem alakulásától*. „Ez azt jelenti, hogy a folyó fogyasztás sokkal nagyobb részét tekinthetjük autonóm jellegűnek és lényegesen kisebb részét olyannak, amely a folyó jövedelemtől és következésképpen, a multiplikátor által kiváltott folyamaton keresztül, a beruházásoktól függ” (Friedman 1963, 238. o.). Tehát az *állami szerepvállalás* a beruházásokban lényegében *nem hatékony*. Már akkor kifejtette (Hayek nézeteire alapozva) mennyiségi pénzelméletének lényegét: mivel a pénzkereslet meglepően stabil, ezért a ciklikus ingadozásokat mérséklő *keresletszabályozásra a monetáris politika a legalkalmasabb* (I. Ripp 1982, 359. o.).

A Phillips-görbét kritizálva (mely az infláció és a munkanélküliség helyettesíthetőségét tételezte), már a hatvanas évek második felében kidolgozta „*a munkanélküliség természetes rátájának*” elméletét. Eszerint az állami gazdaságpolitika legfeljebb csak átmenetileg tudja befolyásolni a munkanélküliséget. (Sőt, a monetaristák szerint például a munkanélküli segély növeli a munkanélküliséget, mert nem ösztönöz a munkakeresésre és a munka viszonylag magas határtermelékenységét okozva fékezi a foglalkoztatást.) A szabadpiaci árrendszernek sincsenek „olyan alapvető hibái, amelyek munkanélküliséget hoznának létre, mint a piaci mechanizmus mindent átfogó tevékenységének természetes következményét” (Friedman 1970, 207. o.). Azonban megfelelő, a termelésnövekedés hosszú távú trendjével összhangban lévő, a ciklikus kilengésekre nem reagáló monetáris politikával elérhető lenne: 1. az infláció kiküszöbölése, 2. a nagyméretű ingadozás megszüntetése a foglalkoztatásban (és a termelésben). Ilyen monetáris politika esetén a piac „tisztító” funkciója, ön-szabályozása megfelelően érvényesülhet.

Nem kapcsolódik közvetlenül vizsgálati témánkhoz, de meg kell említeni, hogy *K. J. Arrow* és *G. Debreu* az ötvenes években és a hatvanas évek elején dolgozták ki azt a versenygazdasági egyensúlyi matematikai modellt, amely mindmáig az új általános egyensúlyi elméletek bázisa (*Debreu* 1959), *J. F. Muth* pedig 1961-ben publikálta a racionális várakozások elvét először kifejtő művét (*Muth* 1961). *J. Buchanan* és *G. Tullock* ugyanebben az időben indította a „közösségi választás” (public choice) irányzatát. Ennek keretében azzal diszkreditálták az állam gazdasági szerepvállalását, hogy az nem szolgál mást, csak a választók megnyerését és az állami bürokrácia saját érdekeit. A hatvanas években gyökerezik az a törekvés is, hogy a gazdasági racionalitással magyarázzák a gazdaság szereplőinek magatartását (*Buchanan, Tullock* 1962). *Gary Becker, Jacob Mincer, Théodor Schultze* ekkor vezeti be az emberi tőke fogalmát, ahol az oktatás egyszerűen gazdasági kalkuláció tárgyává válik, és — főleg a két előbbi — az egyének népesedési, házasodási, bűnözési stb. döntéseiben is egyfajta költség—haszon elemzést kezdtek látni. (Az előbbiekről részletesebben lásd: *Brémond* 1989.)

* * *

Bár a keynesizmus bizonyos alaptételei (teljes foglalkoztatottság, az áremelkedés megállíthatósága, anticiklikus gazdaságpolitika) a valóságban nem teljesen igazolódtak, egészen a hatvanas évek végéig a gazdasági liberalizmus inkább csak ideológiaként funkcionált. Hayek, Friedman és néhány követőjük meglehetősen elszigetelten munkálkodtak, közgazdasági kongresszusokon, tanácskozáson való megjelenésük kuriózunak számított. Mint szó volt róla, a németországi elméleti szakemberek és politikusok liberális retorikája sem párosult a többi országtól lényegesen eltérő gazdaságpolitikával. Kezdetben ugyancsak távolabb voltak a valóságtól az alábbi, a technikai fejlődést előtérbe állító koncepciók. A hatvanas évekre azonban a kezdeti liberális indíttatásuktól az akkori gazdaságpolitikai kurzusokat jobban tükröző neokeynesianus interpretációk dominanciájához jutottak el.

Technicista nézetek (a liberálistól a keynesi interpretációig)

Az ipari társadalom liberális koncepciói

Az ipari társadalom elméletének gyökerei egészen *Saint-Simon*ig nyúlnak vissza. Első, viszonylag szisztematikus kifejtését *P. F. Drucker* műveiben találhatjuk. Lényegében a nagyipari gépi termeléssel, az ipari nagyvállalatokkal jellemezhető társadalmat érti alatta (*Drucker* 1947, 4. o.). Kategorikusan kijelenti, hogy nem a társadalmi rend határozza meg a vállalatok jellegét, hanem a vállalatok típusa határozza meg a társadalmi-gazdasági rendszer típusát. „Akár kapitalizmus, akár szocializmus, akár fasizmus, akár kommunizmus formájában szerveződik az ipari társadalom, a vállalat a központi intézmény, s teljesen egyformán cselekszik, azonos döntéseket hoz, ugyanazon nehézségekkel néz szembe” (*Drucker* 1950, 27. o.). *T. Parsons*, az ipari társadalom eszméjének legfontosabb amerikai képviselője pedig még didaktikusabban fogalmaz: „a modern ipari társadalomnak... kapitalista és szocialista változata is van” (*Parsons* 1952, 247. o.). Amennyiben az ipari társadalomban a vállalati szervezet a legfontosabb tényező, amely mindenütt hasonlóan reagál a külvilág

kihívásaira, akkor a külső szabályozásnak, a gazdaságpolitikának valójában nincs tere e koncepcióban. Ebből — a valósággal összeegyeztethetetlen absztrakcióból — az következnek, hogy az ipari társadalom ezen eredeti koncepciója közvetve lehetetlennek tartja, *elveti a mikroszintű (vállalati) tevékenységek külső regulálását, így lényegében a liberalizmus álláspontját támogatja.*

Az ipari társadalom liberális felfogására alapozva fejtette ki Rostow stádium-elméletét, melyben a társadalmak a technológiai lépcsőfokokon (5 stádiumon) keresztül jutnak el az ipari társadalomba (Rostow 1960).

A nem liberális értelmezések

R. Aron felfogása átmenetet képez az ipari társadalom nem liberális felfogása felé. Elfogadja Rostow gondolatának magvát, hogy a fejlődést a technika eredményezi, de magát a stádium-koncepciót elveti. Egyrészt jobban hangsúlyozza az elmaradott és a fejlett ipari társadalmak dichotómiáját, másrészt a tőkés és a szocialista országok kettősségét elemezve *teret ad az eltérő gazdaságpolitikák lehetőségének.* A tulajdonviszonyok különbségét ő sem helyezi a középpontba, de megemlíti, hogy a kapitalizmusban a forrásallokációt a piac, a szocializmusban a tervező szervek szabályozzák (Aron 1962, 110. o.). Sőt, tiszta modellek nincsenek. A kapitalizmusban — főleg Franciaországban — is vannak „társadalmasított”, azaz állami tulajdonú vállalatok. A különböző ipari kapitalizmusoknak is vannak sajátosságaik. A jövedelmek költségvetésen keresztül történő elosztása a különböző társadalmi rendszerekben egyaránt jelen van, csak a mérték más (uo. 112. és 124–125. o.).

J. Ellul technológiai társadalom koncepciója is abból indul ki, hogy „a technika autonóm a gazdasággal és a politikával szemben... A technika alapozza meg és hozza létre a szociális, politikai és gazdasági változásokat” (Ellul 1965, 133–134. o.). Szerinte azonban a technikai haladás szükségszerűen a töke-koncentrációhoz, ezen keresztül a „liberalizmustól” az állami gazdaságpolitika megerősödése, *a piacgazdálkodástól az egyre inkább államilag is tervezett gazdaság felé vezet* (uo. 154. o.). Ezen az alapon az indikatív tervezéssel szemben a szankcionálható állami tervezés mellett foglal állást. Ezen az alapon is azt állítja, hogy a „korporációs” és a „tervezőgazdaság” rokonok, és felveti, hogy a jövőben létrejöhet „a technikai szintézisük” (uo. 197. és 200. o.).

Végül valószínűleg *J. K. Galbraith új ipari társadalom felfogása* jelenti az irányzat fejlődésének csúcspontját. Ő is hangsúlyozza, hogy a technikai fejlődés vezet a nagyvállalatok uralkodó helyzetéhez egyes gazdasági szektorokban (ezt nevezi ipari rendszernek), s az állam gazdasági szerepének szükségszerű megerősödését is a technikai haladás okozza. „*A technika mindig maga után vonja a tervezést* (kiemelés tőlem: F. P.): a technikai fejlődés magasabb szintje olyan problémákat vet fel, amelyek túlhaladják az egyes ipari cégek lehetőségeit” állítja a fejlett országokban elterjedt gazdasági tervezés magyarázataként (Galbraith 1969, 38–39. és 56. o.). A tervezés szerinte — ez azonban kapitalista viszonyok között nyilvánvalóan túlzás — nagymértékben felváltja a piaci mechanizmusokat: „helyettesíti az árakat és a piacot abban, hogy meghatározza a termelést...” (uo. 61. o.). Tervezést egyrészt a nagyvállalatok folytatnak, másrészt az állam. Ennek kapcsán hivatkozik Keynes nézeteire, miszerint a társadalomban hajlám van a túlmegtakarításra (értsd: vagyongyűjtésre), amit a költségvetésből kell ellentételezni. „Az állam szabályozza az ipari rendszer kerületét, s ez a tervezés elengedhetetlen feltétele” (uo. 350. o.). Másutt az „ipari

rendszer” elégtelen teljesítményét is erőteljesen aláhúzza a társadalmi és szociális területeken, amit természetesen ugyancsak az államnak kell saját eszközeivel orvosolnia.

Galbraith is azon az állásponton van, hogy a „technika és a termelészervezés által diktált szükségletek... — ez határozza meg a gazdasági társadalom jellegét” (uo. 42. o.). Ennek megfelelően relativizálta a kapitalizmus és a szocializmus különbségeit és hirdette konvergenciájukat.

IRODALOM:

- Afanasz'ev, V. Sz.* (1986): *Burzsuaznaja ekonomiceszskaja műszl' 30—80-üh godov XX.-ogo veka.* Ekonomika. Moszkva.
- Aron, R.* (1962): *Dix-huit leçons sur la société industrielle.* Paris.
- Boulding, K.* (1958): *Principles of Economic Policy.* Englewood Cliffs.
- Bregel', E. Ja.* (1972): *Kritika burzsuaznüh ucsenij ob ekonomiceszskoj sziszteme szovremennogo kapitalizma.* Műszl'. Moszkva.
- Brémont, Janine* (1989): *Les économistes néo-classiques.* Hatier. Paris.
- Buchanan, J. Tullock, G.* (1962): *Calculus of Consent.*
- Chase, S.* (1946): *For This We Fought.* New York.
- Clark, J. M.* (1949): *Guideposts in Time for Change.* New York.
- Debreu, G.* (1959): *Théorie de la valeur.* Dunod. France.
- Denton, G., Forsyth, M., MacLennan, M.* (1969): *Economic Planning and Policies in Britain, France and Germany.* Second Impression. London.
- Domar, E. D.* (1957): *Essays in the Theory of Economic Growth.* New York.
- Drucker, P. F.* (1950): *The New Society. The Anatomy of Industrial Order.* New York.
- Drucker, P. F.* (1947): *Big Business.* London, Toronto.
- Eckstein, G.* (1982): In: *Socialist Affairs.* 1. szám.
- Ellul J.* (1965): *The Technological Society.* New York.
- Erhard, L.* (1962): *Deutsche Wirtschaftspolitik.* Düsseldorf und Wien.
- Eucken, W.* (1949): *Die Wettbewerbsordnung und ihre Verwickelung.* Godesberg.
- Eucken, W.* (1952): *Grundsätze der Wirtschaftspolitik.* Bern und Tübingen.
- Eucken, W.* (1959): *Die Grundlagen der Nationalökonomie.* Berlin, Göttingen, Heidelberg.
- Friedman, M.* (1970): *A Theoretical Framework for Monetary Analysis.* In: *Journal for Political Economy.* 2. sz.
- Friedman, M.* (1963): *A Theory of Consumption Function.* Princeton.
- Galbraith, J. K.* (1969): *Novoje industrial'noje obscseszivo.* Moszkva.
- Ginzberg, E., Hiestand, D. L., Reubens, B. G.* (1965): *The Pluralistic Economy.* New York.
- Hansen, A. H.* (1957): *The American Economy.* New York.
- Hansen, A. H.* (1966): *Poszlevojnennaja ekonomika SzSA.* Moszkva.
- Hayek, F. A.* (1944): *The Road to Serfdom.* Chicago.
- Hayek, F. A.* (1967): *Essays in Philosophy, Politics and Economics.* London
- Hutt, W. H.* (1963): *Keynesianism — Retrospect and Prospect.* Chicago.
- Keynes, J. M.* (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money.* Mcmillen. London.
- Keynes, J. M.* (1937): *The General Theory of Employment.* — *Quarterly Journal of Economics* 209—223. o.
- Klein, L. R.* (1966): *The Keynesian Revolution.* Second edition. New York—London.
- Kohen, S. S.* (1969): *Modern Capitalist Planning: The French Model.* London.
- Lerner, A. P.* (1964): *Keynesian Economics in the Sixties.* In: *Keynes General Theory. Reports of Three Decades.* Edited by *R. Lekachman.* New York.
- Lipson, E.* (1944): *A Planned Economy or Free Enterprise.* London.
- Massé, P.* (1965): *Le Plan ou l'Anti-hasard.* Paris.
- Mátyás, Antal* (1984): *A polgári politikai gazdaságtan napjainkban.* Budapest. Kossuth.
- Meinhold, H.* (1965): *Investivlohn und soziale Marktwirtschaft.* In: *G. Leber: Vermögensbildung in Arbeitsnehmerhand.* Dokumentation 3. Frankfurt/Main.
- Mordacq, P.* (1966): *De quelques aspects financiers de la planification française — Public Finance N° 4.*
- Muth, J. F.* (1961): *Rational Expectations and the Theory of Price Movements.*
- Müller-Armack, A.* (1966): *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik.* Freiburg.

- Myrdal, G.* (1964): *Challenge to Affluence*. London.
- Myrdal, G.* (1960): *Beyond the Welfare State*. London.
- Olson, Mancur* (1987): *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása. Gazdasági növekedés, stagfláció és társadalmi korlátok*. K. J. K., Budapest.
- Parsons, T.* (1952): *The Social System*. Glencoe.
- Perroux, F.* (1961): *L'Économie du XX-ème siècle*. Paris.
- Perroux, F.* (1963): *IV-e Plan Français*. Paris.
- Phelps, E. S.* (1990): *Seven Schools of Macroeconomic Thought*. Clarendon Press. Oxford.
- Phillips, A. W.* (1958): *The Relation Between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages in the United Kingdom*. In: *Economica*. November.
- Polanyi G.* (1967): *Planning in Britain: the Experience of 1960s*. London.
- Reagan, M. D.* (1963): *The Managed Economy*. New York.
- Rieck, W., Schütze, L., Wilhelm, R.* (1965): 12. Thesen zur „formierten Gesellschaft“. In: *Gesellschaftspolitische Kommentare*. N° 13/14.
- Ripp, Géza* (1982): *Imperializmus és reformizmus*. Kossuth. Budapest.
- Robinson, J. (?)*: *Marxism: Religion and Science*. In: *Collected Economic Papers*, vol. III.
- Robinson, J. (?)*: *The final and of Laissez-Faire*. In: *Collected Economic Papers*, vol. III.
- Rostow, W. W.* (1960): *The Stages of Economic Growth. A Non-Communist Manifesto*. Cambridge University Press.
- Röpke, W.* (1964): *Wort und Wirkung*. Ludwigsburg.
- Röpke, W.* (1948): *Die Ordnung der Wirtschaft*. Frankfurt/Main.
- Samuelson, P. A.* (1967): *Economics*, 7-th ed. New York.
- Samuelson, P. A., Solow, R. M.*, (1960): *Analytical Aspects fo Anti-Inflation Policy*. In: *The American Economic Review*, május.
- Schiller, K.* (1982): In: *Stern*, 23. szám.
- Shonfield, A.* (1965): *Modern Capitalism. The Changing Balance of Public and Private Power*. London.
- Solo, R. A.* (1967): *Economic Organisations and Social Systems*. New York.
- Sturmey, S. G.* (1959): *Income and Economic Welfare*. London.
- Tinbergen, J.* (1964): *Central Planning*. New Haven and London.
- UN ECE (1967): *Macro-Economic Models for Planning and Policy Making*. Geneva.
- Wright, Mc Cord D.* (1964): *The Keynesian System*. 2nd printing. New York.
- Le V-ème Plan, (1966) Paris.